

6. Качуровський І. Містична функція літератури та українська релігійна поезія. Променисті силуети. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 2008. С. 676-700.

7. Корабльов О. «Від екзальтації до роздратування»: що повинна сказати про містикуфілологія? Поетикамістичного: колективна монографія / упорядк. О. Червінської. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. С. 302-311.

8. Кухар Р. До джерел драматургії Лесі Українки. Ніжин: Вікторія-Ніжин, 2000. 268 с.

9. Михида С. У психопоетикальному світі Лесі Українки (Стаття третя). Леся українка і сучасність: Збірник наукових праць. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. Т. 4, кн. 1. С. 205-214.

10. Одарченко П. Леся Українка. Розвідки різних років. К.: В-во М. П. Коць, 1994. 239 с.

11. Скорина Л. Юрій Бойко-Блохин. Література та літературознавство української діаспори. Черкаси: Брама, 2005. С. 339-341.

12. Українка Леся. Зібрання творів у 12 томах. Том 12: Листи (1903-1913). К.: Наукова думка, 1979. 696 с.

13. Чуб Д. Творчість видатного літературознавця (три томи «Вибраного» проф. д-ра Юрія Бойка). Визвольний шлях. 1983. № 10. С. 1254-1263.

14. Ярош О. Концептуальне поле містики: основні риси та специфіка. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2015. Вип. 8. С. 156-160.

УДК 821.161.2(477-087).09

Приймачок Оксана

кандидат філологічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

ЛЕСЯ УКРАЇНКА В СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИХ І НАУКОВО- ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ПРАЦЯХ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА

У статті з'ясовано факти звернення (апеляції) Юрія Шевельова до феномену Лесі Українки, епізодів її життя і творчості як фактичного матеріалу для дослідження соціолінгвістичних проблем та інших питань прикладної лінгвістики.

Ключові слова: соціолінгвістика, наукова публіцистика, діаспора, Леся Українка, Юрій Шевельов.

Prymachok O. LESIA UKRAINKA IN SOCIO-LINGUISTIC AND SCIENTIFIC NON-FICTION WORKS BY YURII SHEVELOV.

This article investigates the appeal of Yurii Shevelov to the phenomenon of Lesia Ukrainka, the episodes of her life and oeuvre as a factual material for the research of sociolinguistic matters and other issues of applied linguistics.

Key words: sociolinguistics, scientific non-fiction, diaspora, Lesia Ukrainka, Yurii Shevelov.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасна українська гуманітаристика вже неможлива без її діаспорного складника, вільного від замовної тенденційності, заполітизованості, навішування будь-яких ярликів, табування окремих тем чи персоналій, провінційності та другорядності. Оприлюднення наукового доробку українських учених, чиї імена замовчувалися, а праці ще донедавна перебували поза сферою інформаційного обігу в самій Україні, спричинило не тільки шалений науковий інтерес, але й стало поштовхом до переосмислення традиційних академічних штампів, зміни методології досліджень і появи низки історіографічних робіт, аби з'ясувати роль кожного ученого-емігранта в українській і світовій науці. Ім'я Юрія Шевельова (Шереха) посідає, напевно, чільне місце в досить поважному списку знаних у філологічній спільноті вчених, чиї зацікавлення вийшли далеко за межі України й україністики задля того, щоб українське слово підняти на належний світовий рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні три десятиліття в українську філологію повернуто імена багатьох величних постатей, які по праву заслуговують на пошану й визнання. З'явилося чимало розвідок і про життя й наукову діяльність Юрія Шевельова; праці Шевельова-мовознавця систематизували Л. Боярова, М. Брус, П. Гриценко, Р. Зорівчак, В. Зубченко, К. Каруник, Л. Масенко, О. Микитюк, М. Мозер, І. Муромцев, В. Німчук, С. Романюк, Л. Ткач, О. Черемська та ін.

Вони здійснили всебічний аналіз лінгвістичної спадщини вченого, ввели до сучасного наукового контексту його ґрунтовні праці з історичної фонології та синтаксису, з історії літературної мови та правопису, лінгвоперсонології та історії українського мовознавства. Авторитет самого Шевельова, вірність науковим принципам і своїй незламній позиції «зобов'язує нас осмислити його багатогранне і надзвичайно продуктивне життя, його велику і складну інтелектуальну спадщину і ту центральну роль, яку він відіграє в україністиці» [1, с 150].

Мета цієї розвідки – простежити способи апеляції до феномену Лесі Українки, її життя, творчості і стилю як фактичного матеріалу для соціолінгвістичних досліджень Юрія Шевельова та ілюстрацій до його науково-публіцистичних статей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фундаментальна праця Ю. Шевельова «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус», за словами Л. Масенко, «досьогодні належить до найґрунтовніших соціолінгвістичних досліджень мовної політики, яку провадили різні режими на окупованих українських землях у зазначений період» [2, с. 15]. У цій монографії подано об'єктивну, незаангажовану, не замовлену жодним урядом чи політичною ідеологією картину розвитку й функціонування української мови в першій половині ХХ століття, шляхи формування її літературних варіантів, утвердження стандартів – правописних, термінологічних, лексикографічних – і все це на тлі постійних обмежень і заборон, зовнішньої і внутрішньої русифікації, нав'язаної двомовності. Але, зі зрозумілих причин, «точних статистичних даних про мову щоденного спілкування в різних населених пунктах України не існує з огляду на саму природу явища» [8, с. 37]. Тому дослідник орієнтується на випадково розкидані згадки у художніх творах, листах чи мемуарах. Так, Ю. Шевельов часто апелює до спогадів відомого громадського діяча, мецената і видавця Євгена Чикаленка і додає свої коментарі, наприклад: «Отож, не слід дивуватися, що той самий автор, перераховуючи родини інтелігентів, де <...> розмовляли українською мовою, міг назвати лише вісім: Луценки, Грінченки, Антоновичі, Лисенки, Старицькі, Косачі, Шульгини та його

власна» [8, с. 36]. Трохи нижче мовознавець наводить цитату з літературно-критичної статті Лесі Українки «Малорусские писатели на Буковине» (1900): «Главный город этой провинции Черновцы интересен для малороссов в том отношении, что он является единственным значительным европейским городом, где малорусский язык принят повсюду, в домах и на улице, как *langue parlée*») [8, с. 37]. Ці та інші факти дають змогу дослідникові дійти висновку, що і в найбільших містах України, і в промислових центрах «переважала мова російська або суміш російської з українською» [Там само].

Розмірковуючи про тодішню мовну ситуацію в Галичині, Юрій Шевельов, окрім інших фактів, наводить цікаві рядки з листа Павла Грабовського, де той цікавиться в Івана Франка, якою мовою спілкуються між собою русини, «бо у нас по Україні багацько є таких, що пишуть по-українському, а балакають по-московськи» [8, с. 45]. Причини цього явища, на думку мовознавця, глибоко розкриті в листі Лесі Українки до Осипа Маковея: «Не знаю, чим се об'яснити, тільки галичани краще говорять, ніж пишуть, а українці краще пишуть, ніж говорять. Що ж до того, що українські сім'ї говорять по-російськи, то, здається, не так давно було, що галицькі русинські сім'ї говорили по-польськи, – якби у нашої мови були такі права в Росії, які є в Галичині, то я твердо вірю, що й ми не зосталися б позаду, а тепер нехай хто хоче кидає камінь на українців, пригнічених школою, урядом, громадськими інституціями, тільки я цього каменя не зважуся здійняти» [8, с. 45].

Підводячи лінгвістичні підсумки літературної полеміки початку ХХ століття, пов'язані з неординарною ідеєю М. Коцюбинського, М. Чернявського і М. Вороного випустити альманах, «розрахований виключно на інтелігенцію і присвячений темам космополітичним» [8, с. 60], Юрій Шевельов пише: «Хоч обмежена урядовими заборонами до самої белетристики, мова українського письменства повторювала шлях розвитку кожної літературної мови. На початках вона може бути міцно пов'язана з (сільським) діалектом, але, ставши знаряддям освіченої верстви, одразу виходить за первісні межі, всотує елементи, не властиві матірньому діалектові, й породжує власну рушійну силу розвитку. Згаданий процес не почався,

звичайно, з «Дубового листа», де Коцюбинський писав про українську інтелігенцію, Леся Українка на староегипетські й давньошотландські теми, а Кримський умістив переспіви давньої перської поезії, – все таке визивно далеке від потреб українського селянина та ще й сказане словами, великою мірою не знайомими цьому гаданому споживачеві літератури <...> У дійсності ж у 1850-х роках з-під пера таких загальновизнаних майстрів і навіть творців новітньої української мови, як Шевченко та Куліш, рясно з'являються слова, не знані в повсякденному сільському житті» [8, с. 61–62].

Наступний коментар Ю. Шевельова стосується мовних дискусій 1907–1909 і 1912–1913 рр.: «Письменники й журналісти середнього й молодшого покоління, як правило, підхоплювали все, що допомагало урбанізувати літературну мову й ширити її діалектну основу з центральної на центрально-західну» [8, с. 95]. «Сімович згадує про Лесю Українку, що вона виявляла великий лібералізм щодо літературної мови і тільки про Грушевського відзивалася, що він «аж надто вже таки свою мову погаличанив». У творах Лесі Українки багато західноукраїнських, а зокрема галицьких, елементів. Майже таку саму позицію посідав і М. Коцюбинський» [8, с. 96]. Детальний аналіз позиції Лесі Українки щодо цього питання здійснено науковцем у монографії «Внесок Галичини у формування української літературної мови».

Згадує Ю. Шевельов творчість Лесі Українки і в контексті процесу інтелектуалізації літературної мови: «В перші роки ХХ століття роблено спроби зорієнтувати мову – бодай частково – на інтелігенцію й місто. В літературі це мало успіх (Коцюбинський, Леся Українка, Винниченко). В житті, однак, мова рідко виходила поза сферу діяльності гуманітарної інтелігенції і тільки як виняток пробивалася в верстви промисловців, комерсантів, технічної інтелігенції та промислових робітників» [8, с. 263]. Порівнюючи статус української літературної мови в ХІХ і ХХ століттях, Шевельов пише: «Після П. Куліша, Франка, Коцюбинського й Лесі Українки, після того, як з'явилася українська інтелігенція, становище різко змінилося. Мова цих письменників, як і мова їхньої суспільної групи, мала ту саму фонетику й морфологію, що й мова

хутірська, але в синтаксисі й лексиці відійшла від останньої геть далеко» [8, с. 265].

В окремій монографії Юрія Шевельова «Внесок Галичини у формування української літературної мови» Лесі Українці присвячено чимало сторінок попри те, що письменниця не була галичанкою, але в окремих творах використовувала галицькі діалектизми. На початку 90-х років XIX століття виникла навіть дискусія щодо можливості й необхідності територіально обмеженої лексики в художній літературі. Шевельов дає дуже високу оцінку позиції Лесі Українки в цій ситуації: «Найкращі підсумки дискусії підбила особа, що в ній участі не брала і навіть цього свого коротенького висловлення не призначала для друку і ніде не оголосила. Маємо на увазі такі рядки з листа Лесі Українки до Йосипа Маковея 16.01.1894 р.: «Я тільки думаю, що зовсім нема чого ставити питання про перемогу того чи іншого діалекта, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі. Я не такий завзятий лінгвіст, щоб так уже «преломляти копьє» за мову. Маю надію, що мене розуміють усі добрі люди і в Галичині, і на Україні». Цей спокійний, урівноважений, твердий голос явно ствердив підсумки дискусії, головні її здобутки й наслідки» [3, с. 50].

Відчутно, що Ю. Шевельов цілком поділяє погляди Лесі Українки щодо діалектної основи літературної мови, «з яких видно, що вона була принциповою прихильницею діалектної многоосновности літературної мови, а отже, практично не була супротивником використання в літературній мові галицьких елементів. Свого погляду вона не змінила й пізніше, хоч і була проти крайности і пересад» [3, с. 69].

Загалом, констатуючи факти частотного використання діалектизмів в ідіостилі Лесі Українки, Ю. Шевельов захоплюється намаганням авторки створити наддіалектний текст, зрозумілий «усім добрим людям»: «Письменниця такої високої загальної і мовної культури, письменниця такого рівня відповідальности й самоконтролю не могла несвідомо використовувати західноукраїнські слова так послідовно і систематично. <...> Мова творів Лесі Українки все-таки ніколи не стає «галицькою», вона весь час міцно зв'язана з традиціями

клясичної української літературної мови, вирості з мови Шевченка і «Основи»... Леся Українка в мові своїх творів свідомо й досить послідовно творить той ідеал, ту програму розвитку мови на багатомовній основі з умовою, щоб ця мова лишалася всеукраїнською, а не вузьколокальною» [3, с. 75–76].

Наприкінці статті «О. О. Потебня і стандарт української літературної мови», уже підводячи підсумки запізнілих спроб видатного філолога XIX століття створити високий стиль української мови на основі народницької філософії, Ю. Шевельов вимушений констатувати: «Коло 1890 р. уже формувалися підвалини іншої ідеології й іншого стилю – назв'ї його умовно європеїзаторським. Уже височів у Галичині європеєць Іван Франко. Уже стукалися в двері своїми ранніми, ще боязкими й непослідовними спробами Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Микола Вороний... Але таке відставання на Україні було явищем загального порядку, якого Потебня не міг змінити – новий стиль приходив на зміну старому тоді, коли той старий ще не зміг вивершитися» [5, с. 494]. Європейська орієнтація творчості Лесі Українки, як і багатьох інших її сучасників, у потрактуванні Ю. Шевельова, – це невідворотний, етапний факт зміни стандартів і самої української літературної мови.

Частково погоджуючись, частково дискутуючи чи розвиваючи ідеї свого сучасника Ярослава-Богдана Рудницького щодо етимології топоніма Україна, Юрій Шевельов у статті «Назва «Україна» звертає увагу на правильне, на його думку, потрактування походження імені Леся Українка. «Вибір цього псевдоніма годі пояснити панукраїнським патріотизмом поетки. Коли Леся Українка надсилала свої найперші, досить наївні вірші для публікації в Галичині, Л. Косач хотіла підкреслити, що вона походить з іншої частини національної території, тобто не з Червоної Русі, а з козацьких земель; щоправда, поза регіональним значенням, воно також несло додаткове історичне й традиційне навантаження. Наприкінці Лесиноного життя слово Україна набуло всенационального значення, але тоді вже не було сенсу змінювати псевдонім» [4, с. 426]. Як бачимо, навіть саме ім'я славетної письменниці слугує певною ілюстрацією для доведення наукових ідей мовознавців.

Окремі спостереження Ю. Шевельова щодо мовної ситуації в радянській Україні знаходимо в полемічній статті «Так нас навчали правильних проізношень», присвяченій специфіці лексикографічної практики в той період, особливостям створення навчальних програм на філологічних факультетах університетів, діяльності наукових установ та інститутів і тій псевдонауковій продукції, що з'являлася час від часу в друці. Показуючи на конкретних прикладах різноманітні форми русифікації, учений констатує: «...жодних бар'єрів для ширення русизмів в українській мові – в багатьох випадках <...> природного процесу, – не існує, за винятком, певна річ, субінтелектуальних почуттів – нерушеними лишаються ті факти мови, що базуються на загальному спонтанному вживанні <...> Але в усіх тих випадках, коли спостерігаються вагання або непевність, русизми можуть запроваджуватися без видимого опору. Те, що Леся Українка казала про людей – *Ми навіть власної не маєм хати, / Усе одкрите в нас тюремним ключарям* – може бути застосоване до становища української мови сьогодні в умовах цілковитого виключення пуристичних перепон» [6, с. 314–315]. Цитата з наскрізь афористичного вірша «Товарищі на спомин», очевидно, найточніше характеризувала «рабське» становище всього українського в тогочасній Україні.

У стаття «У затінку совиних крил» (це фактично текст доповіді вченого на Першому міжнародному конгресі українців 1990 року в Києві) Ю. Шевельов укотре розмірковує над необхідністю перегляду занадто зрусифікованих норм і стандартів української літературної мови. Цікаво, що до характеристики суто мовних явищ він органічно застосовує нелінгвістичну термінологію, говорячи, наприклад, про реабілітацію, культивуацію, селекцію тощо: «Усі ми ультрарадикальні, але чимало такого, що варте було б перегляду, далі покутує в нашій свідомості. Приміром, засада селекції. Формула відома: з кожного автора вибирати те, що догідне народові, відкидаючи йому неприйнятне. Але народу ніхто не питає; його смак і його волю знає – просто з неба! – редактор. І так ідуть цензуровані навіть Шевченко, Франко, Леся Українка, не кажучи про менших і простіших» [7, с. 338]. Тут, як бачимо, Леся Українка, формуючи цю «святу» для України

трійку, є для Шевельова беззастережним авторитетом і мірилом, таким, яким мала би стати для всіх, науковців, редакторів і видавців включно.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Якщо в суто мовознавчих роботах Юрій Шевельов цитує уривки (окремі лексеми, речення, фрагменти) з художньої спадщини Лесі Українки для ілюстрації своїх лінгвістичних спостережень, то в роботах з прикладного мовознавства (соціолінгвістичних, науково-критичних, публіцистичних, історіографічних тощо) видатний філолог-емігрант звертається до загальної тематики її творчості, літературно-критичних статей, листів, спогадів про Лесю та її сім'ю, а також використовує Лесині афоризми для підтвердження й увиразнення своїх характеристик. Феномен Лесі Українки для філолога такого рівня й діапазону, як Юрій Шевельов, з одного боку, є невичерпним джерелом для різноманітних наукових інтерпретацій і цікавих висновків, а з іншого – незаперечним авторитетом і своєрідним орієнтиром для прогнозів українського національно-мовного відродження.

Література:

1. Зорівчак Р. П. Патріарх української філології // Дзвін. 1999. № 1. С. 148–150.
2. Масенко Л. Т. «Те, що Грушевський зробив для української історії, я зробив для української мови» // Шевельов Ю. Вибрані праці: У 2-х кн. Кн. 1. Мовознавство / Упор. Л. Масенко. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 5–25.
3. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови. Київ: КМ «Академія», 2003. 157 с.
4. Шевельов Ю. Назва «Україна» // Вибрані праці: У 2-х кн. Кн. 1. Мовознавство / Упор. Л. Масенко. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 421–431.
5. Шевельов Ю. О. О. Потебня і стандарт української літературної мови // Вибрані праці: У 2-х кн. Кн. 1. Мовознавство / Упор. Л. Масенко. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 461–497.
6. Шевельов Ю. Так нас навчали правильних проізношень // Вибрані праці: У 2-х кн. Кн. 1. Мовознавство / Упор. Л. Масенко. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 280–333.
7. Шевельов Ю. У затінку совиных крил // Вибрані праці: У 2-х кн. Кн. 1. Мовознавство / Упор. Л. Масенко. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 334–348.

8. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус // Вибрані праці: У 2-х кн. Кн. 1. Мовознавство / Упор. Л. Масенко. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 26–279.

УДК 655.4/.5(100): 821.161.2'05

Антоніна Радько

завідувач біобібліографічного відділу Інституту
Лесі Українки, Східноєвропейський національний
університет ім. Лесі Українки

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ У ВИДАВНИЧОМУ ПРОЕКТІ «ЕМІГРАЦІЙНОЇ “КНИГОСПІЛКИ”»

У статті досліджено перевидання творів Лесі Українки у 12-ти томах за редакції Б. Якубського 1927–1930рр. видавничим товариством Ю. Тищенко й А. Білоуса у Нью-Йорку 1953–1954 рр. Виявлені і проаналізовані відмінності між виданнями. Звернено увагу на редакторські втручання до тексту вступних статей що передують окремим творам Лесі Українки, наведені вилучені фрагменти тощо. Йдеться також про участь П. Одарченка у цьому проекті.

Ключові слова: зібрання творів, перевидання, видавництво, редактор, текст, вступна стаття.

Radko A. COLLECTION OF WORKS LESIA UKRAINKA IN THE PUBLISHING PROJECT OF THE «EMIGRATION “KNYHOSPILKA”».

Reissue researched in the article of Lesia Ukrainka's works in 12 volumes, and editorshipped by B. Yakubsky 1927–1930. The publishing society of Y. Tishchenko and A. Bilous in New York 1953–1954. Differences between editions were discovered and analyzed. The attention was paid to the editorial interference with the text of the introductory articles preceding Lesia Ukrainka's separate works, the removed fragments, and more. It is also about P. Odarchenko's participation in this project.

Key words: collection of works, reprint, publishing house, editor, text, introductory article.